

Lingua, literatura e medios

SUSO DE TORO

Escritor

Unha lingua é linguaxe, non pode deixar de selo ou se transforma nunha insignia ou nun fetiche. E a linguaxe é o lugar onde existe a nosa conciencia persoal e tamén o lugar de encontro da nosa conciencia coas dos demais humanos, a linguaxe forma unha conciencia compartida. Ou conciencias compartidas, pois a linguaxe existe como linguas. E as linguas teñen un carácter duplo, encerran e mais abren, crean un espazo propio, unha comunidade lingüística e cultural, crean autoidentificación, e tamén son o instrumento para saír de si, para comunicarse con outras comunidades lingüísticas. Os intérpretes, os tradutores, sempre van diante acompañando os exploradores que buscan abrir o territorio.

Deberamos preguntarnos con toda humildade, pois a humildade é o único camiño para o coñecemento, se a nosa lingua serve ben ao carácter de linguaxe.

Desde logo que ten sido lingua plena para a nosa comunidade humana durante séculos, mais a eses séculos chamámoslles con boa razón «séculos escuros». E fórono non só para as letras senón tamén para toda a vida mesma do país, son un período en que a Galiza sobreviviu baixo a forma dunha terra sometida e espoliada, anuladas as súas posibilidades de desenvolverse e sen elites dirixentes. A nosa lingua sobreviviu entre nós como fala e como tal ten sido útil aos seus falantes, unha comunidade sometida ao atraso. Mais, e agora? Que relación mantén a nosa comunidade humana coa lingua que ela mesma noutro momento creou?

Coido que, como país, estamos a debater o que facer coa lingua. O noso país está nun momento en que toman forma, en que cristalizan, as transformacións socioeconómicas

que se veñen dando de xeito acelerado desde os anos setenta e especialmente desde a entrada en Europa. Os cambios soterrados están agora a facerse visíbeis e a Galiza estase reorganizando interiormente como país. Se somos unha miga optimistas podemos pensar que é o comezo dunha época en que nos empezamos a autogobernar efectivamente, a crear unha dirección nacional, a ter un rumbo. E consonte coa remodelación e creación dun novo «hardware» estase reformulando a nosa identidade e a linguaxe social, un novo «software». A lingua que fala a sociedade forma parte dos elementos básicos dese seu «software».

Estamos xusto no momento histórico en que estamos a calibrar que decisión tomar respecto da lingua, e a que se tome agora pode ser definitiva, sobre todo no caso de que decidamos deixala quedar porque entendamos que nos resulta un impedimento. Ese debate xordo anda en toda a nosa vida política e social e reflíctese de xeito destacado nos medios de comunicación

A nosa lingua, como todas, non só é un instrumento que habita no presente, trae memoria. A lingua ten interiorizada a historia das xeracións de falantes, as súas achegas e tamén as súas carencias. A nosa sociedade mantén unha relación ambigua, ambivalente, pois o noso pasado cáusanos ansiedade. Dunha banda os galegos temos conciencia de sermos un «nós», un «nosoutros», mais o argumento dese nós é a memoria de traballos, privacións e desprezos padecidos.

Algún día habería que considerar o papel que tivo a literatura e as ideoloxías do galeguismo en configurar esa memoria colectiva, en que medida o noso pasado non é peor que o doutros pobos que non teñen, en troques, configurada unha imaxe de si. Porque puidese ser que a literatura e o galeguismo en xeral, aínda que non triunfase como movemento político liberador quizais tivese un éxito ideolóxico notábel, un éxito en configurar a nosa imaxinación colectiva ao redor da opresión histórica sufrida. Outra cousa é se configurou unha imaxe de nós que agora nos estea a resultar positiva ou útil. O caso é que a nosa lingua contén e tráenos esa memoria incómoda. Si, a lingua tráenos autoidentificación, mais é unha autoidentificación incómoda, pois os contidos que nos trae refugámoslos.

Doutra banda, na nosa lingua tampouco se nos ofrecen espellos en que nos queiramos mirar, non se nos ofrecen modelos para ser. Todos construímos a nosa identidade nunha dialéctica entre a conciencia do que somos e a imaxe do que queremos ser. En galego temos modelos de fracaso, mais non temos modelos de éxito: non hai elites instruídas en galego, non hai elites dirixentes en galego (Porque tampouco non as

hai). Non temos modelos que ofrecer en galego; pola contra, a vida social e os medios ofrecen abrumadoramente modelos en castelán.

A mesma lingua mostra esas carencias. O noso país non viviu como tal o humanismo renacentista, a imprenta, a Ilustración... Na nosa lingua non se pensou o mundo alén dos límites da vida labrega e a das clases traballadoras, non se filosofou, non se investigou... Os niveis da vida social propios das clases dirixentes dun país normal e as experiencias e reflexións da vida culta non ocorreron en galego. Esa carencia ten tamén a nosa literatura, apenas temos pasado propio con que dialogar. O grande momento da literatura na nosa lingua está na Idade Media, cando a literatura culta é fundamente arquetípica, unha literatura arcaica que pouco lle di á xente de hoxe. Carecemos do gran momento que transformou as culturas occidentais, o Renacemento e mais o Barroco, cando o ser humano toma conciencia de si, da súa condición de criatura soa. A base da cultura occidental, da nosa contemporaneidade.

Asemade, a nosa creación literaria, sexa en libro ou sexa escrita para teatro ou televisión, ten que suplir as eivas, os baleiros da existencia da lingua galega na vida social, con elipses ou falsificando a realidade social, lingüística. A literatura en galego non pode facer a mímese da vida social, pois esta non transcorre en galego normalmente. Os escritores que fan ficción coas tácticas do realismo traducen a realidade ao galego, como se a nosa realidade social fose unha realidade estranxeira. Se quixésemos representar a realidade de modo realista teríamos que representala en dúas linguas. Realmente o realismo é imposible na literatura galega.

Pregúntome que operación mental fan os nosos lectores cando representamos nunha ficción a unha profesional cualificada ou a un empresario destacado falando na súa casa en galego coa súa dona ou cos seus fillos. Quen le sabe que iso non é real, mais nós esforzámonos en que sexa verosímil. Que operacións mentais fai quen le? Que pensa de nós, de quen escribe como real algo que sabe que é falso? De que maneiras afecta isto a nosa literatura?

Ademais desa carga ideolóxica inmanente, tamén trae ideoloxía explícita. Pois as linguas sen estado están estigmatizadas de seu, condenadas ideoloxicamente, por cuestionaren as situacións lingüísticas establecidas son sinaladas como «políticas», e no noso caso a súa defensa é tamén política, ideolóxica. A lingua galega é ideoloxicamente galeguista, máis aínda, é nacionalista. Para ben ou para mal, isto hoxe é así.

Dun modo máis específico ese galeguismo ten uns trazos marcados: é a concepción do país nacida tras o cataclismo da guerra e no medio dun sistema totalitario como foi

o franquismo. O corte coa cultura republicana fixo que o galeguismo renacesse no interior daquela Galiza aterrorizada, amputada e empobrecida cuns trazos conservadores e, sobre todo, aspirando meramente á resistencia, a reivindicar a lexitimidade e a dignidade de «o noso» e a conservar a lingua e a esencia da nosa idiosincrasia colectiva. No fondo ese programa histórico para o país e para a lingua é o que aínda pervive no galeguismo, que non conseguiu crear outro novo. Mais non é posíbel conservar; a medio prazo as cousas que se queren conservar perecen se non se actualizan. Só se conservan como adornos.

O caso é que a lingua está deixada basicamente ao coidado e nas mans dos nacionalistas galegos, que loxicamente son os usufrutuarios e propenden a sentírense detentadores do dereito moral sobre ela. Mesmo a entenderen que a lingua é o que lles proporciona a súa identidade política mesma. Unen o seu destino ao da lingua e o destino da lingua ao seu.

É evidente que esa relación entre lingua e ideoloxías é consecuencia da nosa dura historia, na que só o galeguismo foi a súa defensa, e que é preciso romper esa relación para que a lingua sexa asumida por todos, para que deixe de ser nacionalista e pase a ser nacional.

Así pois, o repertorio de contidos de memoria, a imaxe que nos achega para autoidentificarnos e a ideoloxía manifesta que connota a nosa lingua non a sitúan no centro da sociedade actual nin parece o lugar por onde avanzar cara a un futuro que a nosa sociedade busca agoniadamente.

Aínda diríamos que eses mesmos contidos semellan ser refractarios aos medios. Ou os medios refractarios a eses contidos.

Porque os medios teñen vida propia, son seres vivos. Ou quizais todos eles formen un ecosistema, un cosmos autónomo con leis propias. Non é certo que os medios sexan reflexo da realidade. Como o espello do conto de «Alicia a través do espello», son un mundo aí tras o vidro. Un mundo que vampiriza a realidade para existir, mais con vontade e necesidades propias.

Con todo, os medios son indicativos do momento que vive a sociedade, coas súas relacións de poder internas. E tamén da conciencia que esa sociedade ten de si propia. No fondo das cousas, cando nós, os preocupados pola lingua, a minoría que tratamos destas cousas, os galeguistas, falamos de «Lingua e medios de comunicación» hai algo de degoxo e mesmo de desesperación, pois sabemos que estamos a tratar do campo en que se dá a batalla decisiva e que é un campo moi difícil.

Os medios impresos, os xornais, son veteranos, teñen a memoria de décadas e décadas e expresan o «statu quo» de cando naceron: o galego era falado, non escrito. No uso do galego non só consideran factores comerciais, é que toda a súa esencia e cultura de empresa vai en contra do seu uso. Hai o caso mesmo dalgún xornal que ten teorizado explicitamente contra o galego e animado campañas contra el.

Temos ensaios, mais fálтанos a experiencia dunha aposta empresarial seria que se anime a editar un xornal en galego. É moi posíbel que nun prazo de dous ou tres anos exista o mercado para que sobreviva por medios propios un produto profesional, non marcado política ou ideoloxicamente.

Mais o centro do sistema dos medios hoxe é sen dúbida a televisión e, conectada a esta, a Rede. E aí só temos unha canle, a TVG.

A TVG, en sendo a única canle en galego, aparece así como a representación do mundo desde a nosa lingua e iso resulta catastrófico para a mesma lingua. Malia os esforzos nestes dous últimos anos por reformar e compensar a programación, a realidade humana e cultural que representa non anda moi lonxe da realidade social maioritaria, unha sociedade inculta e desvertebrada, sen espazos sociais cultos nin dirección nacional. É unha canle sociolóxica, e a súa programación loxicamente límitanos ás demandas dunha imaxinada audiencia maioritaria. E aí o galego aparece como unha fala interna entre nós, unha simulación de lingua normal, unha fala interior ao sistema lingüístico «verdadeiro», o do castelán. Aparece como unha lingua autorreferenciada e que comunica contidos locais.

É ben difícil escapar a iso, pois o galego encóntrase efectivamente no espazo político, social, cultural, humano do castelán, unha grande lingua no mundo falada por moitos millóns de persoas en moitos estados en dous continentes, con grande tradición culta e gran dinamismo. E a sociedade galega partilla a súa vida cultural, social, familiar, económica co resto da sociedade española, de maneira que é difícil separar un dominio lingüístico propio. Tamén é certo que temos proximidade, mesmo veciñanza e irmandade lingüística co portugués-brasileiro, mais a separación dos estados e da vida cotiá dificulta que sexa un espazo que amplifique a nosa vida lingüística. Aínda así, está totalmente sen andar ese camiño de que só podemos obter beneficios; o galego non está soíño no mundo, debemos ver a nosa complexidade non só cos seus problemas, tamén coas súas posibilidades: somos cidadáns do noso país, dun estado e temos un contexto lingüístico moi rico.

Mais a maioría social, o público maioritario, pode ser utilizado para anular o conxunto do país, pois unha sociedade non está formada por unha maioría, senón por moitas minorías. E as maiorías adoitan conformarse na dialéctica coas minorías, imitándoas, aprendendo delas ou rexeitándoas. Son precisas as minorías. Precisamos televisión para minorías, unha segunda e mais unha terceira canle en galego dirixidas a sectores máis esixentes.

Do mesmo modo que precisamos como mínimo unha ou dúas cadeas de radio que satisfagan as demandas das minorías cultas. Unha con programación musical culta e outra con informacións sociais, económicas, científicas...

A lingua galega, para existir, debe procurar satisfacer as demandas dunha sociedade complexa, como xa é a nosa e como cómpre para existir nacionalmente, autocentradamente, con dirección histórica. Iso quere dicir satisfacer non só un público maioritario senón tamén unha cidadanía culta, informada e que vive o seu tempo. Esa cidadanía culta debe poder vivir en galego. O galego debe planificar o espazo para que exista esa minoría que vive en galego e que poida ser o modelo para o que olle o resto da sociedade. Mentres iso non exista o galego non terá futuro.